

Політологія Філософія і політологія в контексті сучасної культури

- демократий в условиях глобализации: научный доклад (II) / Руководитель проекта С. В. Патрушев. – М. : Институт социологии РАН, 1997.
7. **Barnes M.** Power, Participation and Political Renewal: Theoretical Perspective on Public Participation under New Labour in Britain / M. Barnes, J. Newman, H. Sullivan. // *Social Politics*. – Summer 2004. – V. 11. – № 2. – Oxford : Univ. Press, 2004.
 8. **Bobbio L.** Come smaltire i rifiuti. Un esperimento di democrazia deliberativa [Texto] / L. Bobbio // *Stato e Mercato*. – 2002. – № 64. – С. 34–39.
 9. **Caiani M.** Capitale sociale, associazioni e democrazia deliberativa: associazioni e attivisti a Firenze Paper presentato al panel «La democrazia discorsiva» al convegno annuale SISP [Texto] / M. Caiani. – Genova, 2002. – 18–20 settembre.
 10. **Della Porta D.** Social movements: an Introduction / D. Della Porta, M. Diani. – Oxford, UK, 1999.
 11. **Habermas J.** The Theory of Communicative Action: V. 2. The Critique of Functionalist Reason / J. Habermas. – Cambridge : Polity Press, 1987.
 12. **Manin B.** The Principles of Representative Government. CUP, 1997; Urbinati N. Representation as Advocacy: a Study of Democratic Deliberation / B. Manin // *Political Theory*. – 2000. – V. 28. – P. 45–54.
 13. **Urbinati N.** Any form of government which is not representative is essentially an anomaly / N. Urbinati // An analysis of the Value and Meaning of Political Indirectness. Paper for Yale Political Theory Workshop. – 2006–2007. November 9.

Надійшла до редколегії 08.02.2012

УДК 323.269.6.

Б. М. Петренко

Прикарпатський національний університет ім. В. Стефаника

**ПОЛІТИЧНА ПРОВОКАЦІЯ ТА ПОЛІТИЧНИЙ ЕКСТРЕМІЗМ
В ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН**

Розглянуто практичні та теоретичні проблеми взаємозв'язку між політичним екстремізмом та провокацією як в українській політичній системі, так і у світовому досвіді

Ключові слова: політичний екстремізм, політична провокація, політична технологія.

Рассмотрены практические и теоретические проблемы взаимосвязи между политическим экстремизмом и провокацией как в украинской политической системе, так и в мировом опыте

Ключевые слова: политический экстремизм, политическая провокация, политическая технология.

© Петренко Б. М., 2012

This article discusses the practical and theoretical problems of the relationship between political extremism and provocation in the Ukrainian political system and global practice

Keywords: political extremism, political provocation, political technology.

Актуальність. Дослідження взаємозв'язку між політичною провокацією та політичним екстремізмом актуальні як з теоретичних, так і з практичних міркувань. По-перше, у правовій і політичній науках до цього часу не було сформовано чітких визначень ні одного, ні другого поняття. При цьому цими термінами постійно оперують як у наукових дослідженнях, так і в суспільних відносинах. Це не лише деформує уявлення про їх сутність, але й призводить до некоректного розуміння їх місця та ролі в політичних процесах.

По-друге, кожне гуманітарне наукове дослідження в умовах зростаючого впливу інформаційних технологій має враховувати поділ суспільного життя на практичну та символічну складові. Особливо це стосується політичної сфери. Адже із розвитком засобів масової комунікації вплив інформації не лише зростає, сама практична політика все частіше стає залежною від політики символічної. З позицій такого поділу варто враховувати, що до екстремізму, як і до провокації – вже сформувалось відповідне ставлення громадської думки. Через застосування неприйнятних для існуючої системи цінностей методів політичної діяльності, суспільство засуджує не тільки їх прояви, але й суб'єктів, що застосовують провокації чи політичний екстремізм. Ця особливість подекуди знаходить своє відображення і в політичних дослідженнях, адже вчені часто перебувають під впливом громадської думки.

Завдяки неприйнятності з точки зору системи цінностей, інформація про політичний екстремізм та політичні провокації завжди перебуває у центрі новинного потоку, тим самим перетворює їх на вагомий чинник впливу на громадську думку.

Дослідження питання взаємозв'язку між цими явищами актуальне і з точки зору політичної практики. В цьому розумінні можна погодитись з В. Зайцевим у тому, що «різноманітні та різнокаліберні провокації взагалі відігравали в нашій новітній історії неадекватно велику роль» [2, с. 26]. Тому метою даного дослідження обрано пошук взаємозв'язку політичної провокації та екстремізму з суспільними відносинами.

Основна частина. В сучасній Україні вже стали хрестоматійними прикладами політичні події, які відбулись 9 березня 2001 р. у м. Києві та 9 травня 2011 р. у м. Львові. В обох випадках застосування провокацій призвело до ескалації політичного екстремізму. Але, незважаючи на відкритий зв'язок між цими явищами, їх взаємозалежність до цього часу не стала предметом наукового дослідження.

Змістовне дослідження зв'язку між політичним екстремізмом та провокацією неможливе без розуміння сутності цих понять. Щодо

Політологія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
терміна «політичний екстремізм», автор вже проводив окреме дослідження, в якому прийшов до висновку про необхідність позиціонування ідеологічного та дієвого політичного екстремізму. Для цього дослідження нагальним є визначення політичного екстремізму як дії (екстремізму у функціональній підсистемі політичної системи). Це викликано тим, що провокації, як правило, мають за мету викликати прояви екстремізму у практичній площині. Під політичним екстремізмом як дією пропонується розуміти «такі публічні методи, які суперечать прийнятній моделі поведінки в тому чи іншому суспільстві» [6, с. 127].

Щодо політичної провокації, то надання їй прийнятного та систематизованого визначення у політичній науці поки що залишається нагальною проблемою. Для її вирішення автор пропонує систематизувати підходи до визначення терміна «провокація», які вже сформовані в інших науках. Так, відповідно до лінгвістичного підходу, який має важливе семантичне значення для більшості наукових досліджень, під нею розуміються «навмисні дії проти окремих осіб, організацій, держав тощо з метою підбурити їх на згубні для них вчинки або ршення» [7, с. 548].

Вагоме значення має юридичний підхід, оскільки саме в дослідженнях правової науки певна увага приділяється питанню провокації злочину (особливо – провокації хабара). Відповідно до нього, провокацією вважається «зрадницька поведінка, підбурювання когонебудь до таких дій, які можуть мати тяжкі для нього наслідки» [5, с. 607]. Сутність провокації у кримінальному праві полягає в тому, що провокатор сам стимулює в інших осіб намір здійснити злочин з метою наступного їх викриття, шантажу, формування залежного стану тощо [1].

Систематизуючи визначення правової науки і лінгвістики та екстраполюючи їх у політичну площину, автор пропонує під політичною провокацією розуміти діяльність, що усвідомлено здійснюється одним суб'єктом з метою спонукання іншого до таких політичних дій, які матимуть негативні наслідки для провокованого та/або позитивні, для провокатора.

Зауважимо, що на практиці позиціонувати політичну провокацію, виокремити її від звичайних політичних чинників і неусвідомлених дій, що призводять до виникнення політичного екстремізму, надто складно. Особливо з огляду на те, що справжні цілі та замовники будь-якого політичного процесу, а тим більше такого латентного як провокація, є інсайдерською інформацією, тобто стоять поза відкритим політичним процесом.

Важливим у визначенні провокації є її цілеспрямований характер. Йдеться про те, що сама по собі політична провокація не може розглядатись як окремий політичний процес. Вона лише презентується для громадської думки як такий, а її справжньою метою є спонукання іншого суб'єкта до конкретних політичних дій.

Спрямованість провокації є двоякою. Відкрита і водночас опосередкована її мета – порушення прав та інтересів іншого суб'єкта. А латентна і кінцева мета провокації – стимулювати спровокованих на неадекватну відповідь та, як наслідок, – компрометувати себе, знизити

підтримку політичних ідей та цінностей, які відстоюють спровоковані. В цьому розумінні провокація є близькою до політичного екстремізму, в якому також позиціонуються два кола об'єктів впливу:

– перше, або вузьке коло – ті, на кого безпосередньо спрямована дія провокації;

– друге, або широке – споживачі інформаційних наслідків екстремістської дії.

Проголошеними цілями як провокаторів, так і екстремістів є нібито короткоперспективні наслідки – вплив на об'єктів впливу вузького кола. Але, виходячи із символічної площини, тобто другого кола об'єктів впливу, – ці наслідки є довготривалішими і спрямованими на усіх споживачів політичної інформації. Тобто і провокація, і політичний екстремізм є багатоступеневою політичною технологією, що з одного боку збільшує їх ефективність, а з іншого – дозволяє упереджувати на різних етапах прояву. Будь-яке упередження можливе лише в тому випадку, коли стануть зрозумілими цілі тих, хто застосовує технологію екстремізму чи провокації.

Усвідомлення власних дій суб'єктами провокації є також важливим компонентом цієї політичної дії, адже без цього вона втрачає свої характерні ознаки та перетворюється в чинник екстремізму. Чітке усвідомлення власних дій та їх довгострокових наслідків політичними екстремістами, які відгукнулись на провокацію, може вказувати на те, що вони є свідомим елементом провокації.

У цьому розумінні показовою є ситуація з публікацією в датських ЗМІ карикатур на пророка Мухамеда і реакцією на ці дії з боку ісламської спільноти. Сприйнята як провокаційна дія, вона не знайшла відображення у зростанні кількості проявів екстремізму в мусульманському світі [8].

Дієвість провокації можлива лише в умовах бінарної свідомості. Провокація спрямована викликати тільки тоді адекватну протидію, коли політична свідомість (чи то індивідуальна чи суспільна) чітко диференційована – поділяє «добро» і «зло», «наших» і «їхніх». Цілеспрямоване формування образу ворога, як одна із складових діяльності екстремістських угруповань, перетворює їх у доступний об'єкт впливу провокаторів. Неприйняття інших точок зору не лише створює умови для провокації, але є й виступає підставою для легітимації політичного екстремізму як методу діяльності.

У суспільствах та соціальних групах, які дотримуються принципу плюралізму, будь-яка провокація неможлива. Проблема полягає в тому, що на практиці формування толерантної свідомості ускладнене, оскільки бінарна свідомість є дієвим підґрунтям для маніпуляції суспільством і, принаймні в Україні, в ній зацікавлені всі основні політичні актори.

У сьогоdnішніх політичних реаліях практично не застосовується пряма залежність «провокація-екстремізм», де провокатори – замовники, а екстремісти – жертви маніпулювання. Застосування провокації має на меті стимулювати до проявів екстремізму ті політичні сили, в яких уже

Політологія Філософія і політологія в контексті сучасної культури
чітко сформований імідж екстремістських. Для останніх лише утворюється привід для чергової заяви про себе в інформаційному просторі. Тобто вони, з одного боку, діють в інтересах провокаторів, а з іншого – заради закріплення власного іміджу.

Політичний екстремізм є крайнім публічним проявом політичної діяльності. Відповідно, важливою передумовою його існування є політичні дії, які легітимізовані суспільством. Публічність екстремізму вказує на те, що він є відкритим та спрямованим насамперед на споживачів інформації про нього. Звідси – метою провокаторів є не лише стимулювати об'єкта впливу до захисту своїх інтересів, а викликати у нього таку публічну політичну активність, яка б суперечила прийнятним моделям поведінки.

У цьому розумінні варто долучити напрацювання юридичної науки. Екстраполюючи підходи кримінального права щодо провокації хабара, зазначимо, що суб'єктами злочину визнаються як особа, що провокує, так і спровокований суб'єкт, якщо він став ланкою злочину (взяв хабар) [4, с. 117–118]. Отже політичну відповідальність за спровокований політичний екстремізм мають нести обидві сторони. І в цьому розумінні варто звернути увагу на певний прогрес у розвитку політичної свідомості, зокрема – у ставленні громадської думки до найвідоміших спровокованих проявів екстремізму (до подій 9 березня 2001 р. у Києві та 9 травня 2011 р. у Львові). В останньому випадку громадська думка засуджувала обидві сторони – тих, хто брав безпосередню участь у провокації та спровокованих на політичний екстремізм.

За українських умов найпоширенішим видом взаємозалежності провокації та політичного екстремізму є такий алгоритм: 1) входження до політичного об'єднання сили, яка має екстремістський потенціал; 2) здійснення провокації в момент, коли політичне об'єднання набуває високого рівня підтримки; 3) підштовхування екстремістами на провокацію та 4) екстраполяція екстремістського іміджу на всі політичні сили, які входять до об'єднання. Безперечно, найефективнішим методом протидії цій технології є відмова від об'єднання з екстремістами. Тактика політичних об'єднань після 2001 року підтверджувала ефективність такої діяльності. Але, як показав львівський прецедент, – екстремістам не обов'язково виступати в одній політичній силі з іншими – достатньо користуватись ідентичними інформаційними посланнями та проголошувати однакові цілі. За таких обставин упередження провокації досить ускладнене.

Для ґрунтовного розуміння взаємозв'язку між екстремізмом та провокацією виглядає доцільним залучення до дослідження й іншого виду політичного екстремізму – ідейного. Як вже зазначалось, практичне й ідеологічне визначення політичного екстремізму різняться між собою в силу іманентної різниці символічної і практичної площин політики. В символічній площині, тобто в ціннісній підсистемі політичної системи, під екстремізмом доцільно розглядати не стільки публічні заклики до реалізації ідей, скільки – «ідеології, політичні погляди, які знаходяться у найвіддаленіших від ідеологічного фарватеру (тобто прийнятній реальному державному суверену системі поглядів) точках» [6, с. 128]. Політичним екстремізмом в ідейній площині є такі політичні погляди, що не властиві

Філософія і політологія в контексті сучасної культури Політологія
політичній свідомості в конкретний період розвитку політичної системи. Тобто такі ідеї та переконання, що не відповідають меті та цілям політичних акторів, які складають серцевину політичної системи. Для розуміння сутності ідеологічного екстремізму, варто привести історичний приклад – в XIX ст. політичними екстремістами в США вважались прихильники скасування рабства.

Розглядаючи політичний екстремізм як ідею, важливо врахувати наукові напрацювання в галузі психології. Зокрема, її розуміння терміна «провокація», який трактується як актуалізація амбівалентних почуттів особи, які є ознакою близькості меж між здоровими і травматичними зонами психіки [3, с. 75]. Екстраполюючи це визначення в політичну сферу, провокатор може мати за ціль усвідомлення (виходу з латентного, амбівалентного стану) провокованим необхідності певних дій, прийнятності певних ідей, в тому числі й екстремістських. Хрестоматійними прикладами є провокації 1939 р. Німеччини до війни з Польщею (захоплення псевдопольськими військовими радіостанції в Глейвіці) та СРСР – з Фінляндією (обстріл нібито фінською стороною позицій Червоної Армії). Саме в результаті цих провокацій громадській думці обох країн було надано інформаційний сигнал для усвідомлення необхідності військової агресії (по суті – легітимації застосування політичного екстремізму проти іншого народу).

Таким чином, політична провокація створює підстави для трансформації латентного у явне у політичній свідомості, що може підштовхувати активних учасників суспільних відносин до непродуманих політичних дій. Однак для повного розуміння цього процесу, на думку автора, необхідно залучити й висновки медичної науки, за якими провокувати – це «штучно викликати якісь явища хвороби» [7, с. 548]. Зважаючи на передчасність проявів цих явищ, організм з легкістю справляється з ними. Отже, провокаційна діяльність може бути спрямована не лише для формування подальшого ланцюжка політичних дій, але й як технологія політичного «щеплення» проти певних політичних ідей та рухів.

Виходячи з цього, до завдань провокації належить не лише прискорення політичного процесу, але й створення сприятливих умов для прояву латентних ідей на практиці. Але вони проявляються раніше, ніж відбувається усвідомлення їх необхідності та легітимація громадською думкою. Йдеться про те, що в умовах домінування іншого світосприйняття проявляються ідеї, які не знаходять широкої підтримки у політичній свідомості саме в даний час. І через таку передчасність формують негативне сприйняття у громадській думці, відтермінують або повністю нівелюють можливість їх розвитку як прийнятних ідей чи моделей поведінки в подальшому. Тобто провокація політичного екстремізму є одним із методів консервації політичної системи, а тому виконує одну з важливих її функцій – самозбереження. Отже, найбільш зацікавленими у провокаційних діях є ті політичні актори, які діють в інтересах збереження політичного впливу еліт, що перебувають при владі. Невипадково поширеним методом діяльності «охранки» в часи царату була провокація до замахів на провідних державних діячів.

Таким чином, політична провокація надає учасникам політичного екстремізму ознак суб'єктності (видимості себе як суб'єкта політичної діяльності) в короткостроковій перспективі, перетворюючи їх в об'єкт впливу в довгостроковій перспективі. Видимість власної значимості часто не дозволяє екстремістам, що піддалися на провокацію, передбачити всі можливі наслідки для себе та своїх союзників.

Важливим висновком є й те, що, провокацію не можна розглядати виключно як безпосередній чинник, що формує політичний екстремізм. Адже провокація сама по собі лише сприяє виходу із латентного стану справжніх настроїв у суспільстві, тобто використовує неусвідомлені (або вже усвідомлені) екстремістські сподівання.

Висновки. Спроби усунути політичний екстремізм з політичної системи будуть завжди марними, оскільки в будь-якій системі будуть свої форми поведінки, які виходитимуть за рамки прийнятних моделей діяльності. Це вказує на те, що прояви політичного екстремізму можна мінімізувати усунувши чинники до його ескалації.

Дієвим заходом упередження як провокацій, так і політичного екстремізму є формування толерантного суспільства, суспільства, в якому визнається свобода та права особи. Лише за такого суспільства виключається бінарність громадської думки та відповідно – усуваються підстави для провокацій.

Бінарність політичного мислення, як складова провокації, нівелюється лише шляхом посилення раціонального в політиці. Але бінарність є одним з найважливіших компонентів сучасної світової («вісь зла») та української («захід-схід») політики, а відповідно – її усунення чи посилення раціонального сьогодні не входить в сферу інтересів основних політичних гравців. Тому можна спрогнозувати не лише посилення бінарного, але й поширення політичної провокації як технології в сучасному політичному процесі.

Таким чином, у теорії і на практиці політичний екстремізм та політична провокація виступають не лише явищами, пов'язаними причинно-наслідковими зв'язками, але й – політичними технологіями, які мають вагомий наслідок для багатьох гравців політичної системи, і не лише для тих, що беруть безпосередню участь у такій діяльності.

Бібліографічні посилання

1. **Волженкин Б. В.** О провокации как «методе борьбы» с коррупцией / Б. В. Волженкин [Електронний ресурс] // Сайт Владивостокского центра исследования организованной преступности при Юридическом институте ДВГУ. – Режим доступа: docs/konfs/ekat_2.htm
2. **Зайцев В.** Алібі для злочину. Провокація як предмет вивчення прийомів політичної боротьби в Україні / В. Зайцев // Народний депутат. – 2009. – № 9. – С. 24–27.
3. **Кочарян И. А.** Метод процессуальной провокации в психотерапии / И. А. Кочарян // Вісник Харків. нац. ун-ту імені В. Н. Каразіна. Сер. «Психологія». – 2010. – № 913. – Вип. 44. – С. 75–80.

4. **Метельський П. С.** Уголовно-правовая характеристика провокации взятки либо коммерческого подкупа / П. С. Метельський // Вестник Новосибир. гос. ун-та. Сер. «Право». – Вып. 2. – 2006. – Т. 2. – С. 115–124.
5. **Ожегов С. И.** Толковый словарь русского языка / С. И. Ожегов, Н. Ю. Шведова. – М.: Азбуковник, 1997. – 943 с.
6. **Петренко Б. М.** Політичний екстремізм в системі дефініцій політичної і правової наук / Б. М. Петренко // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – Вып. 20. – 2010. – С. 122–129.
7. Словник іншомовних слів. – [за ред. О. С. Мельничука] – К.: Українська Радянська енциклопедія, 1977. – 776 с.
8. **Якупов М. Т.** Свобода вседозволенности или провокация экстремистского духа (размышления по поводу публикации карикатур на Пророка Муххамеда) / М. Т. Якупов // Сайт филиала Уфимского государственного авиационного технического университета в Нефтекамске. – Научные работы доцента Якупова М. Т. – Режим доступа: www.nf-ugatu.edu.ru/nauchtrud/svoboda_vsedozvol.doc.

Надійшла до редколегії 17.01.2012 р.

УДК 321

В. Ю. Полянська

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

ЕСТЕТИЧНІ ЦІННОСТІ ТА ЕСТЕТИЧНІ СУДЖЕННЯ В АСПЕКТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛІТИЧНИХ ВІДНОСИН

Привернуто увагу до проблеми визначення місця та ролі естетичних цінностей та естетичних суджень у дослідженні політики. Здійснено огляд концептуальних засад дослідження взаємопроникнення та взаємодії політичних та естетичних цінностей у владній діяльності. Визначено деякі підходи в дослідженні механізмів естетичного судження в аспекті політичних відносин.

Ключові слова: естетичні цінності в політиці, естетичні судження в політиці, естетика політичних відносин, філософія політики.

Привлечено внимание к проблеме определения места и роли эстетических ценностей и эстетических суждений в исследовании политики. Сделан обзор концептуальных оснований исследования взаимопроникновения и взаимодействия политических и эстетических ценностей во властной деятельности. Определены некоторые подходы в исследовании механизмов эстетического суждения в аспекте политических отношений.

Ключевые слова: эстетические ценности в политике, эстетические суждения в политике, эстетика политических отношений, философия политики.